

Razumjeti vrijeme

Stjepan Tomić*

stjepan.tomic@optinet.hr

Kažu anketaši da Hrvati od svega tv-programa najviše cijene vremensku prognozu. Sastale se sjeverna i zapadna ciklona, pa ako je sjeverna ledena, eto snijega, a ako nije, udari kiša po nama. Ili je sve obrnuto; tko će ga znati jer i meteorolozi znaju promašiti. No lako je s vremenom, ali teže s njegovim protokom. Bilo bi, naime, dobro kad bi netko uspio sastaviti barem najjednostavniju vremensku prognozu pa obnarodovati barem malo pouzdaniji uvid u sljedeće tri godine tako da znamo što nam budućnost nosi i kamo nas društvo odnosi, odnosno kad će iz susreta neba i zemlje, odnosno opiranja zemlje nebu nužno uroditi ovo ili ono. I zašto ovako, a ne onako? Nažalost jedino što nam preostaje jest da nagađamo.

U načelu bi, zapravo, takva prognoza trebala biti laka jer svako društvo čine pojedinci, a tzv. društvena gibanja obično su srednja vrijednost zbroja želja svih pojedinaca, a kako svi mi – barem teorijski – čvrsto i pouzdano želimo zdravlje, blagostanje, mir, sreću (i zemaljsku, a mnogi i nebesku) svaki bi društveni proces ili događanje dosljedno morali sadržavati u sebi sve te (pozitivne) elemente, no svi više-manje dobro znamo da nije tako. U praksi su očito na djelu neke skrivene i neobnarodovane tendencije ili (po)tajne želje koje vladaju u većini ljudi.

Ponetko će se možda tješiti mišlju kako je ipak većina članova društva – opće je to mišljenje – u dubini svoje duše dobra i dobronamjerna, ali, nažalost, skupine fanatičnih pojedinaca, zbog svoga čvrstog zbijanja u čoporsku ovnovu glavu, lako se nametnu tzv. javnosti i počnu usmjeravati razvoj prema nekim svojim izokrenutim tendencijama, pa na kraju (jadna) većinska masa bude izmanipulirana i izigrana. Tako je, recimo, moguće s obilnom pripomoći pojednostavljivanja, objasniti historijske pojave fašizma, nacizma, komunizma, kojih se danas većina odriče ističući kako uglavnom nikad ni nisu bili njihovi čak ni simpatizeri (osim, dakako, komunista koji se još uvijek ponose svojom nasilnom prošlošću), a slično je i s drugim društvenim negativnostima. Imamo li pak u vidu neke suvremene javne tendencije, npr. tzv. demokratizaciju, borbu

* Mr. sc. Stjepan Tomić, dipl. teol., književnik, novinar i urednik.

za ljudska prava, specijalno homoseksualna ili proturanje ideje rodnosti itd. evidentno je da su na djelu još neki elementi, a ne samo fanatične skupine kao u primjeru fašizma ili nacizma itd.

Počinjući s vremenskom prognozom imao sam na umu ono što je Drugi vatikanski sabor preporučio kao kršćansku dužnost, naime da »u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumačimo ih u svjetlu evanđelja« jer se samo tako može doći »do odgovora na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života i njihova međuodnosa« (*Gaudium et spes*, 4). Dužnost nam je, dakle, spoznati kojim znakovima, te što i kako sadašnjost govori o sebi, pa dakle i o budućnosti, jer bi nam pravilno iščitavanje znakova vremena, u evanđeoskom svjetlu, moglo pripomoći i u postavljanju one željene »vremenske« prognoze, koja je poželjna zato što dobro poznavanje sadašnjih koraka, pogotovo njihova pravca, omogućuje uvid i u sljedeće jer sadašnjost, kako se to lijepo kaže, uvijek navješćuje ili uzrokuje budućnost. No mi nemamo pojma kakva nas budućnost očekuje, što znači da nemamo pojma ni o onim bitnim faktorima koji je pokreću i koji se događaju u sadašnjosti.

Nasreću sadašnji trenutak ipak bi na neki način trebalo relativno lako iščitati iz prošlosti, ali mnogima ni taj korak baš nije uspješan, jer ili ne poznaju vlastitu prošlost ili ih kao moderne ljude naprosto ne zanima. Većina nas, ovdje mislim u prvom redu na katolike, u biti o prošlosti pojma nema, a i ono malo što znamo prilično je (bilo slijeva bilo zdesna) ideološki izvitopereno. Sve se tako čini da većinu nas vitlaju kojekakvi vjetrovi kako im se hoće. Upravo zato, da ne budemo bilo čije ili svačije igračke ili pometala, bilo bi važno da nekako uspijemo dokučiti značajna događanja ili znakove barem prošloga vremena, ako već ne ide s onima sadašnjeg.

Olakšavajuća je okolnost da imamo Bibliju gdje sve piše, pa čak i takva prognoza, ali nevolja je s Biblijom što naše razumijevanje jedva da ide milimetar dublje od očitoga ili materijalnoga, dok nju u prvom redu zanima sfera duhovnih uzroka. To je i normalno jer, uostalom, čak i materijalisti povremeno priznaju da je čovjekova bitna oznaka duhovnost, kako bi rekao Karl Jaspers (što ne znači nužno da su svi ujedno i duhovni) i da je prava ljudska situacija tek ona duhovna. Jaspers, nažalost, ne spominje i bitnu distinkciju, tj. da postoje dvije vrste duhova s kojima se suočavamo, a to su ljudski, koji je porijeklom iz tijela (materije) i koji nas redovito baca u nedoumice, te božanski ili nebeski koji jedini nudi rješenja za sve naše probleme, ali, nažalost, njegova je ponuda uvijek umotana u sferu duha, a nama obično trebaju, i to hitno, tek tjelesna ili materijalna rješenja. Uostalom, još nisam čuo da je ijedan kršćanin, nalazeći se u materijalnim problemima, posegnuo za Biblijom kao pouzdanim rješenjem. Pa, naravno, nasmiyat će se netko: Biblija i nije za to predviđena pa će i nesvjesno time optužiti Gospodina Boga kao biće nesposobno da razumije i riješi našu situaciju. Međutim, barem bi prihvaćanje te razdiobe duhova trebalo biti temeljem svakog ozbiljnijeg promatranja društvene situacije.

Biblija na prvi pogled ipak ne nudi gotove recepte, pa u sve valja uključiti i vlastitu glavu. Ali čim zakoračimo tim putem, odmah ćemo naletjeti na prepreku, kao što veli narodna: *Koliko ljudi toliko i čudi*, tj. toliko i »prepoznatih« znakova. Sudaramo se s brojnim i raznolikim opisima sadašnjice, a još više prošlosti (usporedimo samo odnos prema Drugom svjetskom ratu i osobito prema poraću) i s tim usko vezanim »proricanjima« ili »znanstvenim« predviđanjima sutrašnjice, pa se ponekad može steći i dojam, rečeno samo naizgled podrugljivo, kako *svaki Cigo svoga konja hvali*.

Razgovaramo o budućnosti, spominjemo prošlost, a živimo u sadašnjosti no prerijetko se zapitamo što znače te riječi i jesu li one doista tako važne. Možda bi bilo dobro da se odmah prisjetimo starih Hebreja pa zajedno s njima kažemo da postoje samo prošlost i budućnost, a sadašnjost bi bio tek neki teško odredivi kratki trenutak koji jest i već je otišao u prošlost, dok bi samo Bog bio nikad započeta i zauvijek trajna sadašnjost (*ego eimi ho on*). Ili, kako to kaže teorija relativnosti: gledajući u sadašnjost vidimo jedino prošlost. Budući pak da se budućnost još nije dogodila, prošlost bi nam tako ostajala kao jedina uvjerljiva realnost (jer sadašnjosti možda ionako nema). Ne kaže se, uostalom, bez razloga da smo mi ljudi bića povijesnosti.

Ipak, da ne pretjeram s pametovanjem ističem da – želimo razmišljati o sadašnjosti – moramo napraviti jedan od dva moguća koraka: ili fiktivno zaustaviti vrijeme, fiksirati ga i promatrati u njemu raznolike fenomene, počev od onih u nama samima preko onih oko nas i dalje, i onda za to nedinamično i zaustavljeno vrijeme reći: *Gle to je moja sadašnjost* – a takav kompjutor nažalost ne posjedujemo – ili pak, što je po mom mišljenju bolje, pogled na sadašnjost dinamički protegnuti u prošlost s idejom da uzroci moga *sada* redovito leže u prijašnjosti, a budući da su i sada djelatni nužno su i oni otprije moje *sada*. Tako opet gledajući u sadašnjost vidimo prošlost i/ili obrnuto.

Pitanje je međutim kako daleko ili duboko ulaziti u tu, uvjetno rečeno, umišljeno proširenu sadašnjost, jer se lako izgubiti u toj šumi svojevrsnog beskraj i zaborava, iz koje neprestano vreba opasnost trajnog gubljenja samoga sebe ostajući u (statičkoj) prošlosti i prestajući živjeti u sadašnjosti. Ne kaže se uzalud za nekoga tko se previše sjeća prošlih događaja da živi u prošlosti, da je za njega vrijeme, u negativnom značenju, stalo i da je, u konačnici, prestao živjeti. U posljednje vrijeme u nas se sve više ponavlja mudra riječ generala Gotovine kako valja zaboraviti prošlost i okrenuti se prema budućnosti, no ona se pretvorila u floskulu, na koju ne treba previše nasjedati jer je obično izriču oni koji bi se trebali stidjeti svoje prošlosti i koji su odlučno protiv prastare mudrosti o povijesti kao učiteljici života, ali zato vrlo odlučno postupaju u skladu sa svojim karakterima formiranim u prošlosti, ne samo svojoj nego još i više svojih roditelja.

Nadalje, budući da na temelju prošlosti (iskustva) planiram što ću činiti sada, kako bih u budućnosti ubirao željene plodove, logično je, čini mi se, zaključiti da

se bilo kakva pomisao na sretniju i uspješniju budućnost, mora najprije temeljiti na dobrom zagledanju u prošlost jer se jedino u tom slučaju može govoriti o kontroliranoj ili čak programiranoj budućnosti. Dakako, nikako ne budućnosti čovječanstva, pa čak ni budućnosti najmanjih društvenih grupa, nego jedino o budućnosti osobnoj ili pojedinačnoj.

Pitajući se pak što nam govori naša vlastita prošlost, pred nas iskaču nove dileme: odakle početi, odnosno dokle se u prošlost vraćati? Najjednostavniji bi odgovor bio: prvo, budući da se razmišlja o pojedincu, onda nužno valja početi od njegovih početaka, tj. od začeca, ali – to je drugo – opća je spoznaja da nitko nije izolirana biljka, tj. da se kao pojedinci ne formiramo izvan vremena i prostora i ljudi i stvari, nego u njima i ovisno o njima, pa je stoga, i kad je riječ o pojedincu, vrlo korisno zahvatiti i u širu povijest ne samo njegove osobe, u koju svakako ulazi i obitelj, nego još i šire, valja zaći i u neke opće kulturološke okvire, osobito one koji su najutjecajni na formiranje pojedinca, tj. jezične u najširem značenju te riječi. Naime, ni ne slutimo koliko smo određeni, pa čak možda i formirani događajima koji su ostarjeli i prije našega rođenja. Ili, kako reče Karl Jaspers, čovjek ne živi kao osamljenik nego živi kao obitelj u kući, kao pripadnik naroda, i samim sobom postaje tek uz pomoć tradicije. Kako pak izgleda ta hrvatska katolička tradicija koja je prouzročila našu ovakvu sadašnjicu, osjetno je teže odgovoriti bez temeljitijega proučavanja, a to je važno jer odvojen od svoga temelja, bez svjesne povijesti, bez kontinuiteta svoga opstanka, čovjek ne može ni postati, a kamoli opstati čovjekom. Usput jedna asocijacija: u tom nam kontekstu postaje jasnijim progon povijesti što su ga naveliko provodili oci onih naših današnjih »umnika« koji su okrenuti samo prema budućnosti, tj. ne žive ni u sadašnjosti, ni u realnosti, ali se zato ponašaju na temelju prošlosti, što je najbolji pokazatelj poremećenog odnosa prema vlastitoj stvarnosti.

Rečeno slikovito: Nosi nas kozmička rijeka sazdana od raznolikih duhovnih zbivanja. I prvo je pitanje teče li ta rijeka naprijed, jesu li i njezini meandri put prema ušću? Drugo, možda i važnije, plovi li naš brod niz rijeku ili je zalutao u neki mrtvi rukavac, zvan starača ili žabokrečina? Kamo, kuda i kako idemo te gdje ćemo stići – stara su pitanja potaknuta dijelom pukom znatiželjom ili glađu za senzacijama, ali ipak ponajviše čežnjom za hodanjem danju i otvorenih očiju. Noć i tama nisu čovjekov prirodni ambijent. Uostalom, da nije tako, zašto bismo teško zarađene milijune bacali na noćno osvjetljivanje gradova, na primjer. Da ne duljim: dužnost nam je, dakle, spoznati što i kako sadašnjost/prošlost govori o budućnosti.

Zašto uopće razmišljamo o znakovima vremena, o sadašnjosti-prošlosti i budućnosti? Pa valjda zato što se pred našim očima pojavljuje novo doba (njegovi teoretičari nazivaju ga *otvorenim društvom*, tj. terminom koji je smislio Karl Popper) i ono se pojavljuje bez obzira na to sviđa li nam se ili ne sviđa, i ono se pojavljuje u prvom redu zato što je posljedica nekih, jednako pozitivnih kao i negativnih, tendencija iz naše vlastite prošlosti i to tendencija koje

su udarale u oči našim precima, ali su oni na njih odgovarali kako su umjeli ili znali ili možda čak bili prisiljeni tako reagirati radi pritiska moćnijih susjeda, ili pak negacijama i onim najstupidnijim reakcijama, tzv. zgražanjima. Želimo li, dakle, i mi ulaziti u svoju budućnost kao slijepci, ići kao guske po magli, ili razbistriti maglu, osvijetliti tamu i vedro se zagledati kamo nas vodi taj put, onda valja širom otvoriti oči za nemilosrdnu kritiku (vlastite) prošlosti.

Danas vlada nekoliko tendencija,¹ od globalizacije do sve veće manipulacije (sve većeg suzdržavanja glasača), sve većih laži i sve dublje rezignacije i ravnodušnosti, sve većeg zamaha psihički deformiranih, a postoji i tendencija proturanja antikroatizma umjesto antisemitizma (jer je slika Hrvata u svijetu prilično ružna), kao i tendencija antikristijanizma, no i onih najozbiljnijih i društveno najrelevantnijih, kao što su opća pomama za nasiljem (poticana napose filmovima, a filmovi su posljedica sveopće pomame za novcem itd.), istrebljenjem ne samo biljnog i životinjskog svijeta nego čak i ljudi, ukratko opća pomama za ratom.

Govoreći o suvremenim tendencijama nikako ne treba smetnuti s uma ni sindrom babilonske kule: jezik kojim govorimo postaje sve nerazumljiviji, riječi imaju sve relativnije značenje, što je posljedica sve veće i dublje relativizacije svih vrednota (kad o ljubavi počnu govoriti psihički izvitopereni, onda ta riječ više nema svoje izvorno ljudsko značenje duhovnog, duševnog i tjelesnog susreta dvaju bića, koji nužno donosi određene plodove, od kojih su djeca samo jedan). Danas je značajna i tendencija stvaranja sve veće mase i istodobno gušenje rasta pojedinaca (npr. reklame najbolje govore kako je potrošački ideal da cijeli globus jednako misli, jedno piće pije, jednu hranu jede itd.), a tu je i širenje mržnje i netrpeljivosti prema neistomišljenicima, što posebno čine tzv. moderni propagatori humanizma, ljudskih prava i demokracije, kojima su na zubu posebno, ili možda čak i isključivo, katolici. U taj vid svakako se uklapa i sveopće težnja za destrukcijom, od terorizma do tzv. umjetnosti destrukcije, od zaboravljanja prošlosti do sve većeg terora materijalno, fizički ili medijski jačih nad slabijima. Usput rečeno, mediji više ne donose ni vijesti ni senzacije nego destruktivne pojave jer to publika traži, što istodobno govori i o sve većoj bolesti i publike i novinstva, a da bi novinari sačuvali aureolu neovisnosti, objektivnosti i kritike u ime maloga čovjeka, izmišljaju tzv. zlodjela ponekih javnih osoba, koje se time pretvara u slavnog Pedra, s jedva formalnim pravom na obranu. U tom kontekstu poznata je ona priča o čovjeku koji je oklevetao jednog svećenika, a onda se pokajao i ispričao. Svećenik mu je za pokoru dao jastuk pun perja i rekao neka ga prodere i takvog baci s tornja. Kad je čovjek to učinio, svećenik ga je zamolio da skupi sve perje. Jasno je da perje razbacano s tornja više nitko neće skupiti u jastuk, niti uspostaviti prvotno stanje jer je ljudska atmosfera već zagađena i negativne su posljedice ostale zapisane, a samim tim i egzistencijalno djelatne, u samim ljudskim dušama. I na kraju

¹ Usp. npr. J. NAISBITT, *Megatrendovi*, Zagreb, 1995.

jedna pozitivna tendencija, a to je s jedne strane oživljavanje religioznog senzibiliteta, a s druge, ono još pozitivnije, a to je pojava sve intenzivnijeg vjerskog življenja.

Nažalost, u eri totalne (sve)moći znanosti i tehnike, vjerska opredijeljenost i moral potpuno su odgurnuti u sferu osobnog života, pri čemu se sve silnije javlja tendencija dvostrukih ličnosti: tzv. privatnih vjernika i javnih amoralista. Javno se ponašam kao i sva moja okolina da opstanem u društvu tzv. vukova, odnosno da ne budem različit od njih, a privatno ja se najdublje klanjam svome Bogu. Privatno ću vjerovati i u bezgrešno začće, ali javno ću, u ime umjetničke i ljudske slobode, podupirati plakat na kojemu je Madona prikazana kao lezbijka. Živimo u vremenima laži: Više od osamdeset posto Hrvata izjašnjava se katolicima, a praktički isti postotak njih živi kao da nikad nije čulo za Dekalog. Čak i poneki koji svake nedjelje idu na misu. Najgore je, međutim, što nitko ne zna zašto se laže i kakvu korist od toga imaju oni koji lažu.

S druge strane, neosporna je činjenica da je danas ono religiozno sve nepoželjnije u javnosti, ali se zato osobno iskustvo vjere sve snažnije afirmira kao najcjenjeniji oblik štovanja Boga. No tu ipak valja učiniti distinkciju. Naime, odgurivanju morala u sfere privatnosti izvor je u pomami za bezgraničnim profitom (u konačnici je to globalistička tendencija), a tendencija umanjivanja vrijednosti religioznih manifestacija ima drugo izvorište, tj. u dubljem traganju za uvjerljivijim odnosom čovjeka i Boga, odnosno u personalističkoj tendenciji.

Živi se za sadašnji trenutak, što je izvanredno jer upravo Biblija zahtijeva takav način življenja, ali sadašnjim smo trenutkom toliko okupirani da se uopće ne sjećamo onoga što se dogodilo jučer, čime smo izgubili sposobnost uočavanja, učenja, pa stoga i napredovanja. Naime, sadašnjost nas je toliko zarobila da smo zaboravili ne samo prošlost nego, što je još gore, i to da ćemo već sutra ubirati plodove svojih današnjih odluka i djela.

Kad bismo htjeli objektivno i znanstveno verificirano analizirati današnju situaciju, trebalo bi poći od spoznaje da je ona tek posljedica onoga što se u Europi zasijavalo još od prosvjetiteljstva, a i od ranije, no posebno, u društvenom smislu, u 19. stoljeću – te da mi danas dobrim dijelom jedemo i slatko, ali i kiselo grožđe koje zasadiše oci, pa ako nam trnu zubi možemo se tješiti da bar nismo za sve krivi samo mi. Spomenuo bih usput i to da je Immanuel Kant naivno mislio kako je prosvjetiteljstvo izlazak čovječanstva iz puberteta jer svi simptomi, koji su se javili nakon njega, pokazuju da to nikako nije bilo izlazak nego, naprotiv, ulazak u pubertet, odnosno upad u neodgovorno rušenje svega staroga, posebno morala i tradicije, sve u ime tzv. naivne vjere u napredak na znanstvenom, tehnološkom i ekonomskom tlu, pa čak i na kulturološkom i etičkom. Duhovnu situaciju 19. stoljeća možda je ponajbolje ocrtao kanonik Matija Štepinac (1840-1921) napisavši početkom 20. stoljeća da su svećenici u 19. stoljeće ušli kao prvi društveni stalež, a iz njega izašli kao najprezreniji, kao stalež koga svatko može napadati, kritizirati, obezvjeđivati, proglašavati

zatucanim i zaostalim, pa ga čak i pljuvati. Svećenici su tu izvrsna slika svih vjernika, napose katolika.

Dok se u 19. stoljeću znanstveni napredak pubertetski religiozno štovalo, u 20. stoljeću taj općeznanstveni napredak bijaše zamijenjen nimalo religioznim kultom ekonomskog prosperiteta pa se i u jednom papinskom dokumentu našla floskula o ekonomskom razvoju ili napretku kao novom imenu za mir.² Imajući na umu prave adolescentske reakcije tzv. kršćanske Europe tokom prošla dva stoljeća, koja je, nadajmo se da je tako, napokon na rubu ulaska u momačko ili smirenije razdoblje odrasle osobe, ili možda još divljije, raspojasanije i destruktivnije, tko zna? – pa bi to trebala biti ona utješna činjenica koja će nas odvesti u svjetliju budućnost, ali nažalost ta se ista utješna činjenica na kraju može pokazati i kao utopljenička slamka spasa. No u svakom slučaju, držim da imamo pravo na zaključak da je pubertetsko divljanje ipak iza nas, jer ako nije, jao nama već sutra jer smrt vreba sa svih strana.

Termin *civilizacija ljubavi*, odnosno *života*, prvi je upotrijebio papa Pavao VI. na Božić 1975. godine, koji pak termin papa Ivan Pavao II. definira kao humanizaciju, odnosno očovječenje svijeta, pa mu riječ *civilizacija* znači otprilike isto što i kultura. Po njemu *civilizacija* ili *kultura ljubavi* polazi od objave da je Bog ljubav (usp. 1 Iv 4, 8), koja je »izlivena u našim srcima po Duhu Svetom koji nam je dan« (Rim 5, 5), te se može realizirati jedino na evandeoskim temeljima i, sukladno tome, po Crkvi, kojoj je temelj obiteljska zajednica. Upravo javljanje termina *civilizacija ljubavi* govori da živimo u suprotnome, *civilizaciji smrti*, koja, sve se više čini, kani zadati smrtni udarac svojoj neprijateljici.

Sličan sadržaj kao da nam sugeriraju i termini poput dijaloga, pluralizma, ekumenizma, suživota i slični, sve ovisi samo o točki promatranja. No svi ti termini ujedno znače da ni čovjek pojedinac, ni bilo koja nacija, ni kultura, pa čak ni religija nisu nedodirljivi, tj. imaju u sebi niz ljudskih elemenata koje svakako treba podvrgnuti preispitivanju. Nesposobnost da se izade iz sebe ili prekoračivanje granica koje nam zadaju spomenute graničnosti, znak je duhovne i duševne nezrelosti ili izlaska iz puberteta – samo tko zna koliko će dugo trajati taj izlazak – što nam je kao čovječanstvu danas prvi put, nadajmo se da nije i posljednji put, potrebnije nego ikada prije u ljudskoj povijesti jer danas više nije ugrožena samo jedna civilizacija ili njezina kultura (u prvom redu tzv. zapadna, odnosno kršćanska) nego sve teži ugroženosti cjelokupnog ljudstva.

Nažalost, kako to već tradicionalno biva u ljudskoj povijesti, postoji zakon da se sve novo uvijek najprije javlja u svom najgorem obliku. Tako se danas i one spomenute vrednote – dijaloga, pluralizma, ekumenizma i svega tome sličnoga – javljaju u svojim karikaturalnim formama homoseksualizma, lezbijstva, abortizma, eutanazizma, sotonizma, materijalizma, liberalizma, cinizma, pa i onoga najgorega – indiferentizma prema svim vrednotama i njihova totalnog relativiziranja.

² Usp. Pavao VI., *Populorum progressio – Razvitak naroda*, 26. ožujka 1967., br. 76-80.

Živimo u vremenu teških izazova, na koje ponajvećma nema drugih odgovora osim šutnje ili povremenoga krika. Kako reagirati na sve izraženiju tendenciju javnog (medijskog) gaženja po svim biblijskim, dakle *par excellence* ljudskim vrednotama, kad se sve to čini u ime slobode (nekih) i ljudskih prava (ponekih)? Kako zaštititi ičiju slobodu i ičije pravo u situaciji kad su glavni gazitelji upravo sami tzv. zaštitari? A istodobno tzv. kršćanski mediji kao da ni ne postoje. Tiskani su mediji toliko marginalizirani da ih ne kupuje čak ni desetina onih koji nedjeljom posjećuju crkvu, što jasno govori da su kršćani danas više-manje razjedinjena i ustrašena hrpa ili hrpice pojedinaca.

Kao nikada prije u povijesti danas su se antiteisti udružili u svoju »religiozna« grupu odlučni da unište svoje neprijatelje teiste. A Krist je rekao da se ne opiremo zlome. Sizifov posao guranja kamena na brdo završen je (civilizacija je dosegla svoj vrhunac), kamen se počeo kotrljati niz brdo i lud je onaj tko stane pred njega da ga zaustavi jer će ga kamen samljeti. No ipak, hoćemo li biti samo tužni promatrači ili ćemo upregnuti sve snage u izgradnju, ali ne više *nove civilizacije*, nego *novoga društva ljubavi*? I vrijeme je da postanemo svjesni kako ova današnja civilizacija i suvremena kultura nisu naši nego njihovi.